

Pædagogen som trivselsaktør i udskolingen

– med afsæt i børnenes og de unges egne perspektiver

VIA University
College

Slutrapport for forskningsprojektet: ”Pædagogen som trivselsaktør i udskolingen”

Forfattere:

David Thore Gravesen, VIA UC Pædagoguddannelsen, dtg@via.dk

Lea Ringskou, VIA UC Pædagoguddannelsen, lri@via.dk

Publiceret: Marts 2022

Forskningsprojektet er gennemført i perioden januar 2019 til oktober 2022 i *Forskningscenter for Pædagogik og Dannelse*, i regi af *Program for Hverdagsliv og Fritidspædagogik* i VIA University College.

<https://www.via.dk/forskning/paedagogik-og-dannelse/hverdagsliv-og-fritidspaedagogik>

Projektet er støttet med midler fra BUPL's forskningspulje.

Indhold

Pædagogen som trivselsaktør i udskolingen	1
– med afsæt i børnenes og de unges egne perspektiver	1
Forord	4
Projektets baggrund	6
Sammenfatning af projektets analyser	7
Skoletrivsel med afsæt i de unges perspektiver (fase 1)	7
Pædagogens eksisterende trivselsindsatser i udskolingen (fase 2)	8
Pædagogernes arbejde og perspektiver på eksisterende trivselsindsatser	8
Ledernes perspektiver på det eksisterende trivselsarbejde	8
Pædagogernes fremtidige trivselsindsatser i udskolingen (fase 3)	9
Opsamlende analyse og konklusion	9
Rapportens opbygning	9
Del 1: Teori, metode og undersøgelsesdesign	10
Projektets teoretiske afsæt	10
Trivselsbegrebet	10
Projektets metode og undersøgelsesdesign	12
Undersøgelsesdesignet i de tre faser	14
Fase 1	14
Fase 2	15
Fase 3	15
Del 2: Analyser fra fase 1, 2 og 3	15
Analyse fra fase 1:	15
Fællesskaber, frikvarter, fag og frihed. Børne- og ungeperspektiver på trivsel i udskolingen	15
Fællesskaber	16
Frikvarter	17
Fag	19
Frihed	20
Analyse fra fase 2	21
Pædagogernes arbejde og perspektiver	21
Ledernes perspektiver på pædagogernes rolle	24
Analyse fra fase 3	25
Del 3: Opsamlende pointer om pædagogen som trivselsaktør i udskolingen	29
Referencer	32

Forord

Børn og unges trivsel daler i udkolingen. Undersøgelser anbefaler prioritering af trivselsindsatser i 7.-10. klasse. I debatten om trivsel i udkoling fremhæves pædagogen mellem skole og fritid som trivselsaktør. Alligevel bruger kun cirka hver sjette skole pædagoger på disse klassetrin. Projektets mål har været, sammen med pædagoger, børn og unge, at skabe viden om trivsel ud fra børnenes og de unges egne perspektiver, synliggøre pædagogernes eksisterende trivselsindsatser og afprøve nye potentielle trivselsindsatser. I projektet deltog fire udkolingsklasser fra fire forskellige skoler, syv pædagoger samt en lærer tilknyttet disse klasser.

Første fase af projektet indsamlede vi sammen med børnene, de unge og pædagogerne i projektet viden om trivsel fra de unges egne perspektiver. Det foregik gennem en række workshops og aktiviteter, hvor børnene og de unge som centrale deltagere skulle producere forskelligt materiale om deres trivsel. De tog fotos, fremstillede tegninger og digte, blev interviewet og skrev om deres egen trivsel. I anden fase arbejdede såvel børnene, de unge, pædagoger, lærere og forskere videre med materialet fra første fase, samtidig med de nuværende trivselsindsatser blev afdækket via interview og observationer med både pædagoger, lærere og ledere. I den tredje og afsluttende fase afprøvede pædagogerne en række trivselsindsatser, som de tilrettelagde med afsæt i børnenes og de unges perspektiver på egen trivsel. Afslutningsvist resulterede disse afprøvninger af konkrete trivselsaktiviteter i et idékatalog med 12 konkrete ideer.

Vi vil gerne takke for et godt samarbejde med BUPL gennem projektet og muligheden for at forske i trivsel og trivselsindsatser sammen med pædagoger, lærere og unge. Ikke mindst skal der lyde en stor tak til de unge, pædagogerne, lærere og ledere, der har deltaget i projektet og været med til at kaste lys over et vigtigt emne – uden jer havde dette projekt ikke været muligt!

Vores håb er, at denne rapport og projektet i sin helhed kan være med til at kaste lys over et aktuelt og tendentielt underbelyst emne og ikke mindst bidrage til inspiration hos relevante aktører i udkolingen.

Marts 2022

David Thore Gravesen & Lea Ringskou

Denne rapport tager bl.a. udgangspunkt i publicerede artikler om projektet:

Ringskou, L., & Gravesen, D. T. (2021): Ungeperspektiver på trivsel i udskolingen: – som afsæt for pædagogens trivselsarbejde. *Forskning I Pædagogers Profession Og Uddannelse*, 5(2), 18. Hentet fra <https://tidsskrift.dk/FPPU/article/view/129122>

Gravesen, D.T. & Ringskou, L. (2021): Pædagogers forestillinger om trivsel og trivselsarbejde i udskolingen. *Liv i Skolen*. Nr. 3. September 2021. 23. årgang.

Gravesen, D.T. & Ringskou, L. (2021): Ledelsesperspektiver på pædagogens trivselsarbejde i udskolingen. *Ledelse i morgen*. Nr.1. september 2021. 25. årgang. Dafolo A/S

Projektets baggrund

En række forskningsrapporter dokumenterer, at trivsel hos børn og unge i udskolingsalderen daler (Görlich, Pless, Katznelson, & Graversen, 2019). Dette kan blandt andet ses ved en stigning i antallet af børn og unge med psykiatriske diagnoser:

På landsplan havde omkring 57.100 børn og unge en psykiatrisk diagnose pr. 1. januar 2019 (...) Forekomst af psykisk sygdom blandt børn og unge afhænger blandt andet af alderen; jo ældre barnet er, jo højere er forekomsten af psykiske sygdomme. Ud af 1.000 børn og unge havde omkring 10 af de 0 til 5-årige en diagnose i 2019, mens det tilsvarende var næsten 100 blandt de 15 til 17-årige. Det svarer til, at ca. to elever fra hver 9. klasse har en psykiatrisk diagnose i dag (...). Antallet af børn og unge med registrerede diagnoser er steget fra 32 til 49 pr. 1.000 0-17-årige i perioden 2009-2019, svarende til mere end 50 pc. (Social- og Indenrigsministeriet, 2020, s. 3-5)

Dertil kommer en gruppe unge uden diagnose, men med ondt i livet på forskellig vis. En mistrivsel, der kommer til udtryk i form af fx skolevægring, ensomhed stress eller angst. Uanset diagnose eller ej, kan en sådan mistrivsel påvirke uddannelsesvalg og øge risiko for frafald og senere social marginalisering (Ottesen, et al., 2018). I undersøgelser anbefales trivselsfokus på de ældste klassetrin til forebyggelse og lokalisering af mistrivsel. Børnene og de unge i 7.-9. klasse efterspørger fokus på trivsel. Desværre oplever de ofte, at både trivselsindsatser rettet mod den enkeltes trivsel og indsatser rettet mod trivsel gennem (klasse)fællesskaber glider i baggrunden i udskolingsårene (EVA 2018).

I debatten om trivsel i udskoling fremhæves pædagogen mellem skole og fritid som trivselsaktør. Trine Ankerstjerne og Mette Stæhr (2018) fremhæver i rapporten "Grundlag for pædagogfaglighed i skole og fritid" trivsel som én ud af i alt fire pædagogfaglige kerneområder i pædagogens arbejde på tværs af skole og fritid. Blandt andet i kraft af pædagogernes tværgående rolle, deres samarbejde med lærerne og ikke mindst deres blik for fællesskaber, børneperspektiver og relationsarbejde, har de kompetencer til at arbejde med trivsel på en helt særlig måde: "En stor del af pædagogers arbejde handler om at få øje på de børn, der viser tegn på mistrivsel, og forsøge at finde ud af, hvad der kan ligge til grund for dette" (Ankerstjerne & Stæhr, 2018, s. 13). Danmarks Evalueringsinstitut fremhæver i rapporten "Læreres og pædagogers samarbejde om undervisningen", hvordan det ud fra eksisterende viden om pædagogens faglighed og kompetencer, hvad angår trivselsarbejde i skolen, kunne være oplagt at undersøge, "om der er et uudnyttet potentiale med hensyn til et mere omfattende lærerpædagogssamarbejde om netop trivsel i udskolingen – særligt da de nationale trivselsmålinger viser, at eleverne – om end de overordnet trives relativt godt i hele skoleforløbet – på en række parametre ikke trives i helt samme grad i udskolingen" (EVA, 2017, s. 16). I rapporten

”På kanten af skolen – skoletilknytning og forebyggelse i et ungdomsperspektiv”, finansieret af det Kriminalpræventive Råd og udarbejdet af forskere på professionshøjskolen Metropol og Aalborg Universitet, fremhæver de unge, at trygge, tillidsfulde relationer til professionelle på skolen har afgørende betydning for tilknytningen til og trivslen i skolen. I den forbindelse accentuerer rapportens forfattere, at pædagogernes relationelle arbejde med disse unge kan spille en vigtig rolle i skolen og på tværs af skole og fritid (Højholdt, Arndal, Blaabjerg, & Højmark, 2015, s. 7).

Selvom pædagogen mellem skole og fritid således fremhæves som trivselsaktør, var det i 2017 kun hver sjette skole, der benyttede sig af pædagoger i udskolingen (Epinion, 2017). Forskningen omkring pædagogen i udskolingen generelt og ikke mindst i forhold til pædagogers arbejde med trivsel er sparsom. Feltet er udfoldet og underbelyst. I projektet var målet sammen med pædagogerne og de unge:

1. Skabe viden om trivsel ud fra de unges egne perspektiver.
2. Synliggøre pædagogernes eksisterende trivselsindsatser.
3. Afprøve nye potentielle trivselsindsatser i udskolingen gennem aktioner

Sammenfatning af projektets analyser

Skoletrivsel med afsæt i de unges perspektiver (fase 1)

I projektets første fase blev der gennem workshops med børnene, de unge og pædagogerne, indsamlet en række forskelligartet materiale fra børnene og de unge. Nærmere bestemt arbejdede de med egne fotos, tegninger og digte. Derudover foretog vi fokusgruppeinterview med børn og unge fra de fire deltagende skoler. Deres perspektiver på egen trivsel var på den ene side mangfoldige og forskelligartede. Mens nogle elever fremhævede ét aspekt eller element som afgørende for trivsel, fremhævede andre elever noget helt andet (Ringskou & Gravesen, 2021). Samtidig med mangfoldigheden, var der dog fire tematikker, der gik igen i børnenes og de unges perspektiver:

- Fællesskaber. Denne tematik var projektets dominerende analysekategori. Fællesskaber i form af venskaber og relationer til klassekammerater opleves af børnene og de unge som afgørende for deres trivsel
- Frikvarter. Var projektets næst mest dominerende analysekategori. Skoletrivsel blev af mange af børnene og de unge forbundet med pausen fra de voksenstyrede aktiviteter, hvor de for en stund kunne restituere, gøre hvad de havde lyst til, dyrke venskaber og være fysisk aktive sammen.
- Fag. Fremstår som en mere perifer tematik. En gruppe af børnene og de unge nævner de ”klassiske fag” såsom dansk, matematik og historie som trivselsfremmende. Men for en større gruppe fremhæves de fysiske, kreative eller praktiske fag som trivselsfremmende. I

dette perspektiv på trivsel fremhæves også de ”gode lærere” som trivselsfremmende. Lærere, der ikke skælder ud, som tager dem alvorligt og snakker med dem.

- Frihed. Mens meget af materialet fra eleverne handler om at kæde elementer fra skoledagen sammen med trivsel, så går en del af materialet dog også på, at trivsel sker væk fra skolen, efter skoledagen er endt. Skolen synes umiddelbart for denne gruppe overvejende forbundet med ubehag og mistro, mens fritiden forbindes med trivsel. For denne gruppe elever nævnes primært kammerater som det, der trods alt får dem igennem skoledagen.

Pædagogers eksisterende trivselsindsatser i udskolingen (fase 2)

Denne del af analysen er primært foretaget på deltagende observationer med fokus på pædagogernes arbejde i skoletiden, dialogmøder med pædagogerne samt fokusgruppeinterviews med pædagogerne, den deltagende lærer og med lederne (hver for sig). Først fokuserer vi på pædagogernes arbejde og perspektiver – på baggrund af observationer, dialogmøder og fokusgruppeinterviews. Derefter præsenterer vi analysen af ledernes perspektiver på trivselsarbejdet – baseret på data fra fokusgruppeinterviews med lederne.

Pædagogernes arbejde og perspektiver på eksisterende trivselsindsatser

På baggrund af deltagende observationer, dialogmøder samt fokusgruppeinterviews finder vi, at pædagogers eksisterende trivselsindsatser er karakteriseret ved:

- Det personbårne trivselsarbejde. At trivselsindsatserne fremstår som et pædagogisk arbejdsområde, der forvaltes og gøres relativt forskelligt og ofte er personbåret, hvilket kan gøre arbejdsfeltet skrøbeligt og ensomt.
- Trivselsarbejdet i undervisningen og alle de andre sammenhænge. At det eksisterende trivselsarbejde foregår i et spændingsfelt mellem en faglig dagsorden og en ikke-faglig dagsorden
- Trivselsarbejdet som noget planlagt og som noget, der pludseligt opstår. At det eksisterende trivselsarbejde tager form i mødet mellem pædagogens planlagte opgaver og pædagogens ad hoc-opgaver.

Ledernes perspektiver på det eksisterende trivselsarbejde

På baggrund af dialoger med klub-, SFO- og skoleledere i fokusgruppeinterviews, fremhæver vi i analysen tre perspektiver, som var de mest gennemgående, da vi analyserede interviewdataene. De tre perspektiver er:

- Ledernes italesættelse og indkredsning af skolens generelle trivselsarbejde. Her pointerer lederne, at det er en udfordring at skabe forbindelse mellem de kvantitative indsamlings- og registreringsmetoder, der anvendes i nationalt og kommunalt regi i forhold til trivsel, og på handleindsatserne over for de konkrete børn og unge, der har deres hverdag i fritidsklubberne og skolerne.
- Ledernes forståelse af pædagogens rolle i trivselsarbejde. Her påpeger lederne, at pædagoger har fokus på relationer og fællesskaber, men at det er en udfordring at skabe

tid og rum for pædagogers trivselsarbejde, ikke mindst i forhold til de ældste elever, hvor der ikke er den samme tradition for at gøre brug af pædagogers kompetencer.

- Ledernes betoning af det tværprofessionelle samarbejde omkring trivsel. Her udtrykker lederne, at hvis man ønsker uproduktive hierarkiseringer mellem pædagoger og lærere nedbrudt, er det væsentligt, at samarbejdet prioriteres, og at der investeres i tid og organisatoriske løsninger.

Pædagogernes fremtidige trivselsindsatser i udskolingen (fase 3)

Til sidst fulgte den afsluttende fase 3, hvor pædagogerne, på baggrund af børnene og de unges egne trivselsperspektiver, igangsatte en række nye trivselsindsatser.

- Pædagogerne på de fire skoler igangsatte nye trivselsindsatser, som var baseret på refleksioner over materialerne der blev indsamlet undervejs i fase 1. Ligeledes var trivselsindsatserne baseret på dialoger med børnene og de unge og forskere i fase 3. Mange af disse indsatser havde fokus på fællesskaber, teambuilding, samarbejde og fysiske aktiviteter.

Opsamlende analyse og konklusion

I projektet finder vi:

- At pædagogens rolle i udskolingen ofte arbejder ud fra en helhedsorienteret tilgang til børnene og de unges trivsel.
- At det kræver fantasi og forestillingskraft at organisere udskolingen på nye måder, der tager udgangspunkt i børnenes og de unges egne perspektiver og giver plads til pædagogerne.
- At pædagogens trivselsarbejde er spændt ud mellem følgende begrebspar, som pædagogerne i varierende grad orienterer sig imod og arbejder med, hhv. Individ-Fællesskaber, Læring-Trivsel og Ungecentreret-Vokscentreret.
- At konstruktionen af trivselsindsatserne fortløbende bliver forhandlet i mødet mellem de ovennævnte begrebspar og de kontekstuelle niveauer (den lokale, den nationale og den samfundsmæssige kontekst), som pædagogen er forankret i.

Rapportens opbygning

I del 1 af rapporten redegør vi for projektets teori, metode og undersøgelsesdesign. I del 2 præsenterer vi analyserne fra henholdsvis fase 1, 2 og 3. I del 3 præsenterer vi de opsamlende perspektiver på undersøgelsen.

Del 1: Teori, metode og undersøgelsesdesign

Projektets teoretiske afsæt

Trivselsbegrebet

Thingstrup og Marschall indkredser, hvordan trivselsbegrebet især inden for de seneste femten år i stigende grad er blevet institutionaliseret og fremstår som et begreb, der både indgår og indholdsfyldes i politisk kontekst, samfundsmæssig kontekst og pædagogisk kontekst (Marschall & Thingstrup, 2019, s. 17-35). På det politiske felt har man de senere år set en stigende interesse i at øge børn og unges trivsel, ikke mindst gennem udvikling af metoder og trivselsmålinger. På dagtilbudsområdet blev trivsel i 2007 sat som central ambition, ligesom der er udviklet en række nationale og kommunale handleplaner for børnenes trivsel (Marschall & Thingstrup, 2019). Lignende bevægelser ses på skoleområdet. I forbindelse med skolereformen i 2014 besluttede det politiske system at nedsætte en ekspertgruppe i trivsel, der skulle komme med anbefalinger til en årlig obligatorisk national trivselsmåling på alle danske skoler (Holstein, Mehlbye, Knoop, & Hansen, 2014). På baggrund af ekspertgruppens anbefalinger har denne måling været udført hvert år siden 2014. Derudover indgår selve trivselsbegrebet for første gang i folkeskoleloven, nærmere bestemt i §16a om understøttende undervisning.

Institutionaliseringen af trivsel og den stigende politiske interesse kan blandt andet betragtes i en større samfundsmæssig kontekst. Nærmere bestemt et globalt fokus på livslang læring og kompetenceudvikling, hvor et snævert læringsbegreb er byttet ud med et bredere, der pointerer sammenhængen mellem læring og trivsel: Læringsdiskursen har med andre ord et stykke henad vejen omfavnet trivselsdiskursen (Marschall & Thingstrup, 2019, s. 19). Øget trivsel betragtes som led i øget læring. Som led i en større samfundsmæssig opmærksomhed på trivsel, er ikke mindst en skærpet politisk opmærksomhed på mistrivsel, hvor dokumentation, evaluering, forebyggelsesindsatser og tidlige indsatser vægtes højt fra politisk hold (Marschall & Thingstrup, 2019).

I pædagogisk kontekst har trivselsbegrebet længe været en del af pædagogikken, indeholdt i diverse diskussioner, målsætninger med videre. Indholdsfyldelsen af begrebet i praksis har været afhængig af den pædagogiske retning, der har præget den konkrete indholdsfyldelse: udviklingspsykologi, reformpædagogik med videre (Marschall & Thingstrup, 2019).

At forske i trivsel medfører en række spørgsmål. Er trivsel et individuelt fænomen, et kollektivt fænomen eller både og? Er der tale om en objektiv eller subjektiv størrelse? Kan det måles og vejes eller er det et dynamisk, foranderligt fænomen, der umuliggør en entydig definition (Marschall & Thingstrup, 2019)? En tour de force gennem international og dansk forskning omkring trivsel leder

på vej til en forståelse af trivsel som et relativt komplekst, mangfoldigt begreb, der indholdsudfyldes forskelligt alt afhængig af afsender, position, kultur, tid, forskningsperspektiv med videre (Lind, 2019; Marschall & Tingstrup, 2019; Crivello, Camfield & Woodhead, 2008). Komplexiteten og de mange forskellige interessenter, perspektiver og positioneringer synes på sin vis at sløre begrebet: "Wellbeing is an important but somewhat elusive concept. Like the concept of poverty, it is open to numerous definitions, conceptualisations and methodological approaches" (Crivello, Camfield, & Woodhead, 2008, s. 53). Blandt andet Tingstrup og Marschall argumenterer for, at kompleksiteten og mangfoldigheden i trivselsbegrebet bør fastholdes, frem for at forfølge en entydig definition, der kan indsnævre forståelsen af trivselsbegrebet (2019, s. 10). Komplexiteten og mangfoldigheden har i forskningsregi ført til, at der anvendes en række forskelligartede tilgange og metoder i danske og internationale forskningsprojekter, for at producere viden om begrebet. Annette Boye Koch påpeger, at det danske forskningsfelt omkring trivsel har været kendetegnet ved undersøgelser af undersøgelser omkring børn, der ikke trives og indkredsning af negative trivselsmæssige konsekvenser af risikofaktorer såsom social udsathed og mobning (Koch, 2012).

På trods af kompleksiteten og mangfoldigheden af tilgange til begrebet, kan der dog i forskningsregi, indkredses forskellige dominerende videnskabelige perspektiver. En position inden for forskningen anlægger eksempelvis et perspektiv, hvor trivsel i overvejende grad betragtes som et individuelt, subjektivt fænomen, hvor trivsel drejer sig om den enkeltes indre tilstand og evner til at møde verden, klare modgang, og indgå i fællesskaber (Fisker, Jensen og Jørgensen, 2016; Lind, 2019; Hansen 2019). Et eksempel på en sådan tilgang findes i WHO's definition af trivsel som delelement i en definition af sundhed. Nærmere bestemt kæder WHO trivsel sammen med den mentale sundhed, der beskrives som en "tilstand af trivsel, hvor individet kan udfolde sine evner, kan håndtere dagligdags udfordringer og stress samt indgå i menneskelige fællesskaber" (Fisker, Jensen, & Jørgensen, 2016, s. 82). Sådanne trivselsperspektiver genfindes i høj grad indenfor eksempelvis sundhedsvidenskaberne og udviklingspsykologien. Retninger der, af trivselsforskere inden for andre videnskabelige nicher, har modtaget kritik, idet der argumenteres for tilgangene skaber et for snævert intra-personelt perspektiv (Lind, 2019, s. 75). I stedet må den psykologiske og subjektive trivsel også samtidig betragtes som et socialt fænomen: De påpeger, at sociale relationer og interaktion med andre mennesker, og karakteren af disse, har stor betydning for den enkeltes trivsel, og positive sociale relationer har en understøttende effekt på individets trivsel (Lind, 2019, s. 75). I forlængelse af positionen, der fremfører trivsel må begribes som socialt fænomen, ligger en anden pointe om selve trivselsbegrebet som socialt konstrueret størrelse. Udover der kan argumenteres for, at den enkeltes trivsel, som fremført ovenfor, ikke blot kan betragtes som intra-personel størrelse, men i høj grad er afhængig af det sociale samspil, kan der argumenteres for, at selve trivselsbegrebet indholdsudfyldes i mødet mellem de forskellige aktører på et givent felt. Ud fra denne forskningsmæssige position betragtes trivselsbegrebet derved som en størrelse, der kontinuerligt forhandles, italesættes og indholdsudfyldes på et givent tidspunkt, i en given kontekst, af nogle konkrete aktører. I vores forskningsprojekt placerer vi os i forlængelse af de videnskabelige positioner, der fastholder kompleksitet, foranderlighed og social konstruktion af fænomenet som

epistemologisk præmis. Med andre ord har ærindet ikke være at fremkomme med en entydig definition på trivsel i udkolingen.

Projektets metode og undersøgelsesdesign

Metodisk er undersøgelsesdesignet i projektet baseret på teori om og metoder inden for aktionsinspireret praksisforskning. Centralt i aktionsforskning er en fundamental "respect for people and for the knowledge and experience they bring to the research process, a belief in the ability of democratic processes to achieve positive social change and commitment to action" (Brydon-Miller et al. 2003, p. 15). For det første har vi været optagede af at udforske trivsel i udkolingen sammen med børnene og de unge selv, at gøre dem til medforskere i deres eget hverdagsliv, at sætte deres stemmer på dagsordenen og lade deres perspektiver lede an i udforskningen og udviklingen af trivselsarbejdet i udkolingen. Når vi har ønsket at inddrage børnenes og de unges perspektiver i undersøgelsesdesignet, er det blandt andet fordi principper i aktionsforskningstilgangen de seneste årtier har været præget af børne- og ungeforskningen. Børne- og ungeforskningen retter i dag retter i stigende grad blikket mod børns og unges egne perspektiver og deres forståelser af det hverdagsliv, som forskningen er interesseret i at afdække. Børn og unge betragtes ikke længere udelukkende som under voksnes ansvar og kontrol, men som selvstændige individer med rettigheder. Det primære fokus i den nyere barndoms- og ungeforskning handler altså ikke om at undersøge børns og unges gradvise udvikling mod 'voksenkompetencer', da de ikke opfattes som en slags 'ufærdige' voksne. Grundlæggende er der således tale om et opgør med adulto-centrisme (Corsaro, 2002; Stanek, 2011; Meynert, 2013). Børn og unge anerkendes nu i højere grad som sociale og kulturelle aktører, der skaber og påvirker deres omgivelser, og derfor øges interessen for udviklingen af forskellige forskningsmetoder, der kan inddrage børn og unge og dermed reelt give indsigt i og viden om deres perspektiver (Fjordside et al., 2016).

I vores undersøgelsesdesign blev børnene og de unge inviteret med som informanter og deltagere ud fra den logik, at børn og unge er eksperter i deres eget liv (Morrow & Richards, 1996; Clark & Moss, 2001; Clark & Statham, 2005; James, 2007; Alderson & Morrow, 2011). Da børn og unge sjældent er vant til at blive taget alvorligt i et voksen-domineret samfund (Punch, 2002), er udfordringen for os som voksne forskere at maksimere børns og unges mulighed for faktisk at deltage. Derfor ønskede vi at anvende mere ligeværdige og respektfulde metoder, hvor de unge blev inddraget som subjekter i forskningen, fremfor, som det traditionelt har været, at fungere som objekter for forskningen.

For det andet har vi været optagede af et stærkt samarbejde med de professionelle aktører omkring de unges trivsel, i særdeleshed pædagogerne. Aktionsforskning har efter vores vurdering et dobbelt mål: i dette projekt dels et mål, hvor det har handlet om at udvikle viden, læring og kompetencer, der kunne opleves som meningsfulde af pædagogerne i praksis, dels et mål, der handler om at producere viden, der på mere generelt plan kunne bidrage til det pædagogiske forskningsfelt. Viden

skabes i handling – kun når børnene, de unge og pædagogerne arbejdede aktivt med trivsel i deres daglige praksis kunne viden skabes (Duus, Kildedal, Laursen, Tofteng (red.), & Husted, 2015)

Om end vi har inddraget børnene og de unge, samt pædagoger, en enkelt lærer og ledere som medforskere, er det vigtigt at understrege, at vi som forskere naturligvis har udstukket retning for projektet og givet det en overordnet struktur, ligesom vi har haft et overordnet ansvar i forhold til etik, herunder informeret samtykke, anonymitet, dataopbevaring, etc. Som forskere i et aktionsforskningsprojekt, har vi balanceret mellem en mere distanceret rolle som eksempelvis observatør og interviewer i dele af projektet, mens vi i andre dele af projektet har indtaget en mere deltagende og diskuterende rolle, hvor vi sammen med deltagerne har skabt viden, lært og udviklet i fællesskab.

I projektet deltog som nævnt fire udskolingsklasser fra to forskellige kommuner, syv pædagoger og en lærer. Følgende en kort præsentation af de fire klasser (der for anonymitetens skyld blot benævnes klasse A, B, C og D):

Klasse A: Da projektet startede gik eleverne i 7. klasse, men er i løbet af projektet blevet til 8. klasse. Klassen tæller ca. 25 elever. Klassen har til huse på en almindelig folkeskole. Som led i projektet blev to pædagoger tilknyttet klassen ved projektstart. Begge pædagogerne er ansat i den klub, der ligger sammen med skolen. Med andre ord har skolen ikke tidligere erfaringer med pædagoger tilknyttet udskolingen med fokus på trivselsindsatser.

Klasse B: Klassen hører under et initiativ med heltidsundervisning, der køres i ungdomsskoleregion. I denne klasse går elever fra både 7., 8., 9. og 10. klassetrin. Antallet af elever har gennem projektet været varierende, 10-15 elever. Eleverne er blevet henvist til netop denne skoleform pga. skolevægring af forskellige årsager. Fremmøde og fastholdelse er skrøbelig. Til klassen er der tilknyttet to klubpædagoger. Ligesom i tilfældet med skole A, har skole B heller ikke tidligere haft tilknyttet pædagoger til heltidsundervisningen.

Klasse C: Da projektet startede gik eleverne i 7. klasse, men er i løbet af projektet blevet til 8. klasse. Klassen tæller ca. 25 elever. Klassen har til huse på en almindelig folkeskole. Der er to pædagoger tilknyttet klassen i varierende grad. Den ene pædagog har været tilstede hele udskolingen forud for projektet. Den anden pædagog varetager få opgaver i klassen og var tilknyttet klassen på mellemtrinnet fast.

Klasse D: Da projektet startede gik eleverne i 7. klasse, men er i løbet af projektet blevet til 8. klasse. Klassen tæller ca. 25 elever. Klassen har til huse på en almindelig folkeskole. Der deltager fra denne skole en pædagog. Pædagogen har været tilknyttet klassen i udskolingen forud for dette projekt. Udover pædagogen deltager klassens klasselærer, der hele tiden forud for projektet har haft et tæt samarbejde med pædagogen.¹

¹ På grund af Covid-19 blev projektet forsinket grundet skolenedlukninger i kortere eller længere perioder, hvorfor eleverne endte med at blive fulgt over flere klassetrin end oprindeligt planlagt.

Undersøgellesdesignet i de tre faser

Fase 1

Fase 1 blev afviklet over 4 måneder. Overskriften og omdrejningspunktet var børnene og de unges egne perspektiver på deres trivsel i skole og fritid. For at invitere børnene og de unge ind som aktive medforskere fra projektets start opererede vi i denne fase med et multimodalt undersøgelsesdesign. For det første indsamlede vi diverse visuelle og kreative materialer fra de unge i form af fotos, tegninger og digte. De unge medbragte de fotos, tegninger og digte, de selv havde lavet om trivsel i skole og fritid, til en række workshops på hver af de fire skoler, hvor pædagoger og lærere og i nogle tilfælde også ledere deltog sammen med os som forskere. Vægtningen af kreative og visuelle metoder er umiddelbart rettet mod børn og unges egne udtryks- og kommunikationsformer og har til hensigt at gøre forskningen mere demokratisk, indbyde til ejerskab, fællesskab og demokrati. (Crivello, Camfield, & Woodhead, 2008) (Einarsdottir, 2006). Dertil kommer, at vi med ” (...) det multimodale og eksplorative design” ikke:

” (...) dikterer (...) at de unges empiriproduktion skal rette sig mod en konkret definition eller videnskabelig forståelse af trivsel. Designet fastholder åbenhed og kompleksitet, ved at understrege, at det er de unges egne valg, der er afsæt for produktionen af empiri; om det er deres indre tilstand, deres forhold til kammerater, lærere, pædagoger og forældre eller fagene i skolen eller noget helt fjerde, der ligger til grund for deres forståelser af trivsel, afgør de selv. Endelig stræber vi efter at imødekomme den epistemologiske præmis om trivsel som komplekst, socialt og foranderligt fænomen ved at dyrke dialogen imellem projektets forskellige deltagere, og således være åbne for gensidige påvirkninger og varierende synsvinkler” (Ringskou & Gravesen, 2021, s. 23-24)

På workshopsene arbejdede vi på forskellig vis med de unges materiale, blandt andet i form af peer-to-peer interview mellem børnene og de unge, skriftlig uddybning fra børnene og de unge, dialog om produceret materiale fra de andre deltagende skoler med videre (læs flere metodiske overvejelser omkring det at arbejde med børne- og ungeperspektiver som central del af forskningen i Ringskou & Gravesen, 2021).

Ud over ovenstående foretog vi i fase 1 desuden en række deltagende observationer i løbet af skoledagen (Kristiansen & Krogstrup, 2015) og fokusgruppeinterview på hver skole med de unge (Halkier, 2010).

Fase 2

I fase 2 vendte vi blikket mod pædagogens eksisterende trivselsarbejde i udskoling. For at fastholde børnene og de unges perspektiver på trivsel fra fase 1, fortsatte vi med at afholde workshops med børnene, de unge, pædagoger og lærere, hvor analysen af materialet fra fase 1 var omdrejningspunktet. Målet var at disse fælles drøftelser og analyser i slutningen af fase to skulle føre til konkrete trivselsaktioner med afsæt i børnene og de unges trivselsperspektiver, som pædagogerne ville afprøve i projektets tredje og sidste fase. I fase to foretog vi desuden en række deltagende observationer med fokus på pædagogernes trivselsarbejde og fokusgruppeinterview med henholdsvis pædagoger og lærere, og med ledere (SFO-ledere, klubledere og skoleledere).

Fase 3

I fase 3 stod de konkrete trivselsaktioner, de deltagende pædagoger foretog på deres skoler, centralt. På hver skole blev minimum udført tre trivselsaktioner. Aktionerne blev observeret af os som forskere. Desuden blev de fulgt op i form af refleksionsworkshops, hvor vi drøftede aktionerne sammen med de deltagende pædagoger og lærere. Endelig blev der afholdt fremtidsværksteder, hvor både børnene, de unge, pædagogerne og lærerne deltog sammen med os. Fremtidsværkstederne indeholdt dels evaluering af de afprøvede aktioner, dels drøftelser ift., hvad der fremadrettet kunne udvikles på og styrkes.

Del 2: Analyser fra fase 1, 2 og 3

Analyse fra fase 1:

[Fællesskaber, frikvarter, fag og frihed. Børne- og ungeperspektiver på trivsel i udskoling.](#)

Den mest grundlæggende analyse fra fase 1, var analysen af børnene og de unges perspektiver på deres trivsel i udskoling. Aktiviteterne i fase 1 og det multimodale undersøgelsesdesign resulterede i et mangfoldigt materiale, bestående af omkring 150 fotos, 120 tegninger, 100 digte, feltnoter fra 8 observationsdage, samt interviewudskrifter fra 4 fokusgruppeinterview. Materialet bekræftede os i den teoretiske pointe om trivsel som et yderst komplekst, multifacetteret, dynamisk og levende fænomen (Marschall & Tingstrup, 2019; Lind 2019; Ereaud & Whiting, 2008): "Materialet rummer alt fra fotos af madkasser og drikkedunke, tegninger af havnefronter og badestrande, til digte om angst og venskaber." (Ringskou & Gravesen, 2021, s. 25).

Eksempler på materiale fra fase 1.

På trods af mangfoldigheden var der dog også en række tværgående tematikker, der kunne konstrueres ud fra det samlede materiale. De fire tematikker, der endte med at blive bærende for analysen i denne del af projektet var: Fællesskaber, frikvarter, fag og frihed. I det følgende præsenteres disse tematikker i kondenseret form (for mere viden læs Ringskou & Gravesen, 2021 ift. netop disse resultater fra fase 1).

Fællesskaber

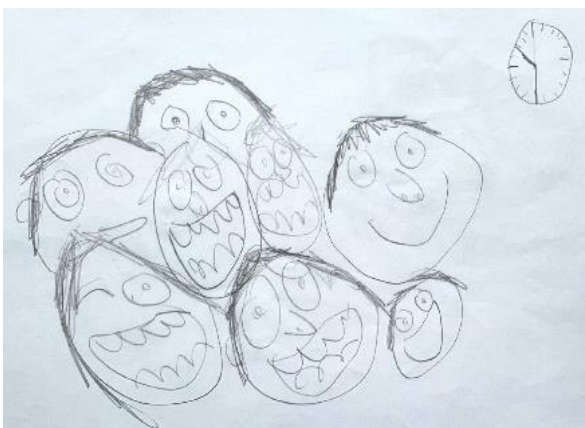
Fællesskabstematikken dominerer som analysekategori i materialet, når børnene og de unge skal udtrykke, hvad trivsel i udskoling er for dem. Relationerne til kammeraterne i løbet af skoledagen har afgørende betydning for, om de oplever at trives eller ej. I nedenstående citat fra et fokusgruppinterview fortæller de unge om betydningen af venner i skolen.

Anton: Der skal venner til i skolen. Ellers bliver det kedeligt

Lone: Ja, ellers bliver det sådan lidt "nu skal vi i skole igen... og lære".

Det bliver sådan... Hanne: ... lidt tamt

Skolen accepteres som en del af børnene og de unges hverdagsliv - man klarer sig igennem ved hjælp af fællesskaber og diverse venskaber. Tegningen nedenfor viser en gruppe elever der griner og smiler.

Gennem materialet kredser de unge både om mindre fællesskaber med tætte venner, klassefællesskaber i timerne, og interessefællesskaber, der ofte dyrkes i frikvartererne. For langt de fleste har klassefællesskabet, det at være tryk og føle sig velkommen i klassen stor betydning. Her udtaler Nete sig om hendes klassefællesskab, som efter hendes mening er velfungerende og med plads til alle:

Nete, en af pigerne, siger til mig: 'Vi er jo den klasse, der trives bedst. 97% af os var max i trivsel, da vi svarede på trivselsundersøgelsen og de sidste 3% svarede "godt"'. Jeg spørger dem til, hvordan det mon kan være, deres trivsel er så høj. Nete tager igen ordet og siger: 'Jamen, alle kan bare med alle – alle kan snakke sammen [...] De forklarer mig, at der i den anden klasse er lidt mere 'knive på albuerne': 'de er bare lidt hårdere ved hinanden – herinde er vi blidere. (Noter fra feltobservation)

Empirien rummer dog også tilfælde, hvor klassefællesskabet ikke fungerer optimalt. Nogle af de unge efterlyser, at det store klassefællesskab styrkes, mens andre fortæller, at nogle voksne ikke formår at hjælpe, når der er problemer og uvenskab. Fra observationerne er der eksempler på unge, der synes ekskluderet af klassefællesskaberne, f.eks. i en situation, hvor en tre-mandsgruppe efter en konflikt går i opløsning. En analytisk pointe der genfindes i eksisterende forskning omkring trivsel i udkolingen og rundspørger blandt folkeskoleelever i udkolingen. Udkolingsselever efterspørger således ofte større fokus på trivsel i udkolingsundervisningen, men oplever at blandt andet trivselsindsatser i (klasse)fællesskaber glider i baggrunden i udkolingsårene (EVA, 2018)

Et eksempel på et interessefællesskab kan være fysisk aktivitet omkring et bestemt boldspil ude på boldbanen eller computerspillet Among Us, som nogle af børnene og de unge spiller sammen i frikvartererne inde i klassen.

Vi ser i anden trivselsforskning på tilsvarende vis fællesskaber og relationer blive fremhævet (se fx Knoop, Holstein, Viskum & Lindskov, 2017; Powell et al., 2018; Nielsen, 2020) når det handler om elevers eller studerendes trivsel i skole og uddannelse.

Frikvarter

En anden gennemgående tematik, der kan konstrueres i analysen af materialet er frikvarteret. Nedenfor ses en tegning, som illustrerer elevernes glæde ved frikvarteret. På tegningen spiller eleverne bold på udearealerne i skolen.

I en stor del af materialet fra fase 1 indgår frikvarteret som et helt centralt aspekt af trivslen for de unge.

Frikvarteret er som et fristed for de unge, hvor de kan være fri for voksnes indblanding. Flere fotograferer skolens toiletter eller skolens udearealer som steder, hvor børnene og de unge "hænger ud". I nogle tilfælde foregår frikvarteret også i klasseværelset, hvor der restitueres i mindre grupperinger eller solo med mobilen og madpakken. Frikvarteret er således et rum, hvor basale behov kan stilles, undertiden alene, men oftest sammen med skolekammerater. Om end børnene og de unge ofte på materialer som fotografier og tegninger markerer at frikvarteret er – og ofte skal være – et rum som de har for sig selv, så er der flere tilfælde, hvor de giver udtryk for, at det nogle gange også er rart, at der er voksne tilstede i frikvartererne. Feltnoten nedenfor illustrerer en situation, hvor pædagogen Karl bliver "hængende" i klassen, selv om der er frikvarter.

Frikvarter. Karl bliver i klassen. Går lidt rundt. Nogle af drengene hænger på hans ryg, mens han går rundt. De spørger ham til næste time. Karl: 'Ved I hvad... jeg finder lige computeren frem, så finder vi ud af det hele'. [...] Karl har nu sat sig ned. Fire andre drenge følger ham. En af pigerne har taget spritten og hælder den i Karls hænder. De griner og smiler til hinanden. Karl snakker lidt computerspil med en af drengene. (feltnote fra observation)

I flere tilfælde giver børnene og de unge udtryk for at frikvarteret nogle gange også kan være svært, fordi det kan være forbundet med skrøbelighed, usikkerhed, utryghed og undertiden også konflikter. Fordi frikvarteret som ofte er de unges eget resort, bliver det derfor også ofte op til de unge selv at bestemme, hvad der skal ske, og hvem man ønsker at være sammen med. Det betyder, at man undertiden kan føle sig alene. Også derfor ser vi, at eleverne nogle gange efterspørger mere tid med pædagoger eller lærere i de uformelle pauser i skoletiden. I observationer ser vi eksempler

på, at voksne er tilstede i frikvarteret. Men i overvejende fra kan frikvarteret betegnes som børnenes og de unges eget habitat – som et komplekst rum, der i de fleste tilfælde er forbundet med trivsel og glæde, men undertiden også kan være forbundet med sværere aspekter af livet i skolen.

Fag

Hvor de to foregående kategorier – *fællesskab* og *frikvarter* - er de mest gennemgående tematikker på tværs af materialet, så fremstår kategorien *fag* mere perifært – men dog stadig som en gennemgående tematik. Kategorien *fag* markerer, at mange børn og unge på de indsamlede materialer markerer skolens fag, som centrale for deres trivsel – eller mangel på samme – i skolen.

Nogle fortæller om skolens traditionelt boglige fag som yndlingsfag, f.eks. matematik, engelsk, dansk eller historie. Dog er det gennemgående i materialet at langt de fleste markerer kreative eller de mere fysisk betonedede fag som det, de bedst kan lide. Det vil ofte sige fag, hvor der er en praktisk tilgang til stoffet eller aktiviteterne. Det kan være fag som idræt, sløjd, valgfag som art and performance eller e-sport. I sådanne timer er der udover de praktiske aspekter ligeledes ofte mulighed for at eleverne kan arbejde med udgangspunkt i deres egne interesser. Der bliver således her tale om indre motivation. Feltnoten nedenfor illustrerer, hvordan drengen Oskar kan bruge sine evner indenfor computer og gaming, når eleverne mødes i valgfaget e-sport.

Oskars computer er crashet, så han skal lave et nyt spil, for at de kan logge på. "Hvordan gør du det der?" spørger Jan, da Oskar skriver hurtigt på tastaturet. "Det lærer du hurtigt!", svarer Oskar. Oskar er blevet den, der hoster spillet. Det er nu lykket for alle at komme ind i spillet. De giver hinanden fif og råd i forhold til hvilke kommandoer og knapper de kan trykke på. (feltnote fra observation)

Mange elever giver udtryk for, at lange dage med almindelige boglige fag, der primært praktiseres i klasselokalet, mens læreren underviser ved tavlen og eleverne sidder på stole ved deres bord og

hører efter, kan være meget svære at komme igennem. Ordvekslingen fra et fokusgruppeinterview (nedenfor) illustrerer netop dette:

Ina: Torsdag, det er en lortedag!

Interviewer: Hvorfor?

Nete: Fordi vi har ikke motion og...

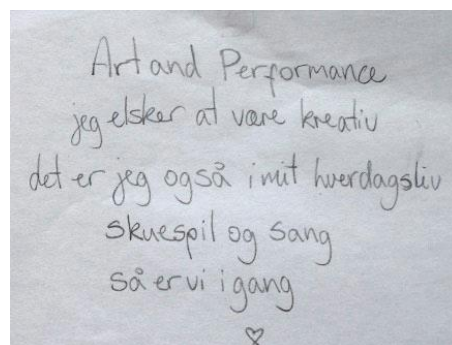
Rie: Og vi har dobbelttimer hele dagen!

Daniel: Det er sådan nogle kedelige timer, hvor man ikke laver noget

Nete: Historie, samfundsfag og ... Vi har ikke motion eller noget

Ina: Man sidder meget på sin stol...

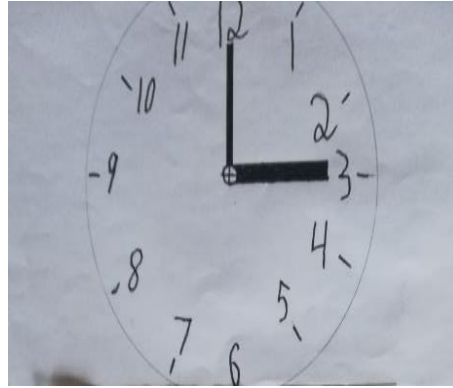
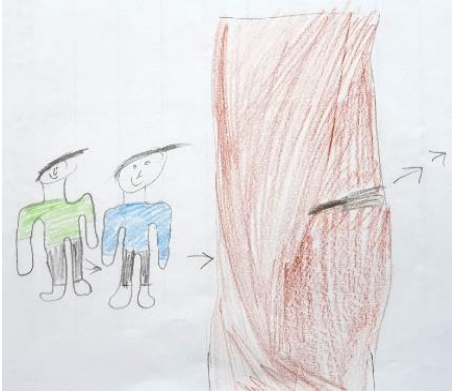
Nedenfor er der tre eksempler på materialer indsamlet af børnene og de unge vedrørende fag med fysiske, kreative og praktiske aspekter. En drejebænk i sløjdlokalet, aktivitet i gymnastiksalen og et digt om et valgfag, hvor man kan synge og spille skuespil.

Uanset hvilke former for fag, der er tale om, så fremhæver eleverne to elementer, der har betydning for deres trivsel. De efterspørger gruppearbejde, fordi de her kan arbejde sammen med deres venner og klassekammerater. Ligeledes fortæller de i fokusgruppeinterviews, at "gode" lærere og pædagoger, der lytter til de unge og har humor er noget, de foretrækker og som skaber trivsel.

Frihed

Den sidste kategori i analysen af elevernes egne perspektiver på trivsel i skolen kalder vi *frihed*. Når vi spørger dem, hvad de forbinder med trivsel i skolen, så giver mange et svar, der handler om det at komme væk fra skolen, når man har fri om eftermiddagen eller at nå frem til weekenden. Svar der altså fremstår som modsætninger til dagligdagen og aktiviteterne i skolen. Nogle tegner døre, der leder ud af skolen og andre ure, der viser, hvornår man har fri om eftermiddagen (Se nedenfor)

Sådanne udmeldinger fra skoleelever vil for mange nok ikke virke overraskende. Men spørgsmålet er, hvad udsagnene er udtryk for? Sammenholdt med de andre kategorier i analysen, synes det dog oplagt, at skolen, sådan som den praktiseres og organiseres i hverdagen på de fire skoler, ikke altid virker befordrende på unges oplevelse af glæde, engagement, motivation og trivsel. Og sådan kan det formodentligt heller ikke altid være. Men spørgsmålet er om de unges perspektiver i analysen her kan give stof til eftertanke, når pædagoger i fremtiden skal bidrage med at udvikle skolen og dens aktiviteter.

Analyse fra fase 2

Analysen af fase 2 er foretaget på baggrund af deltagende observationer med fokus på pædagogernes arbejde i skoletiden, dialogmøder med pædagogerne samt fokusgruppeinterviews med pædagogerne og læreren og med lederne (hver for sig). Først fokuserer vi på pædagogernes arbejde og perspektiver – på baggrund af dialogmøder og fokusgruppeinterviews. Dernæst fokuserer vi på ledernes perspektiver på pædagogernes rolle i det eksisterende trivselsarbejde.

Pædagogernes arbejde og perspektiver

I analysen af pædagogernes eksisterende trivselsarbejde tog vi udgangspunkt i deltagende observationer, dialogmøder og fokusgruppeinterviews med pædagogerne og den deltagende lærer. De forskellige datatyper gav os et godt indblik i pædagogernes aktiviteter og prioriteringer i deres daglige arbejde. Analysen er delt op i tre tematikker, som var gennemgående, da vi gennemgik det samlede materiale.

Analysetematik 1: Det personbårne trivselsarbejde – potentialer og udfordringer

Først og fremmest finder vi, at trivselsindsatserne fremstår som et pædagogisk arbejdsområde, der forvaltes og gøres relativt forskelligt, afhængig af den lokale kontekst, lederspærpektiver på pædagogens funktion og vigtigst den enkelte pædagogs forhandlings- og positioneringsevner. Der er således tale om lokale forhandlinger, når pædagogerne arbejder på at planlægge, konkretisere og gennemføre deres pædagogiske initiativer. Forhandlingerne foregår imellem pædagogen og dennes kolleger, både pædagoger og lærere, samt pædagogens ledere. Vi ser, at pædagogerne i høj grad selv kan være med til at udforme deres rolle og påvirke arbejdsopgaverne, hvilket på den ene

side kan betragtes som et potentiale, idet mange muligheder står åbne. Omvendt kan det personbårne og individualiserede arbejdsliv også gøre, at pædagogerne oplever arbejdet som skrøbeligt og til tider endda ensomt, da der sjældent er kolleger, der udfører lignende eller parallelle arbejdsopgaver.

Nedenstående uddrag fra feltnoter fra en observation udtrykker, at pædagogen Anja selv er aktiv i forhold til at definere arbejdsopgaverne, og at funktionen som pædagog i udskolingen giver mulighed for at arbejde med elevernes trivsel på andre måder end lærerne, der ofte er optaget af læringsmål, m.m. Samtidig illustrerer uddraget også, at Anja oplevede arbejdet i udskolingen som udfordrende – særligt i starten, idet der ikke var beskrivelser eller erfaringer, som hun kunne trække på.

Anja beretter om, hvordan hun blev ansat 30 timer i udskolingen, 17 motion- og bevægelsestimer og 13 lektietimer. Før hende var to andre pædagoger efter kort tid fratrådt stillingen. Anja deltog i det første lange stykke tid aktivt i forhandlinger og løbende diskussioner med den daværende skoleleder og indskolingslederen: "Efter en måned, der var jeg inde og sige 'hvis det her er pædagogens job på skolen i overbygningen, så er jeg her heller i ret lang tid' "

Sidst på gåturen kommer vi til at snakke om pædagogen i udskolingen. Efter Anjas mening en rigtig god investering. Hun har en oplevelse af at have et særligt frirum og meget løse rammer, der gør at hun kan nå eleverne på andre måder, arbejde med deres trivsel på andre måder end lærerne, der er hængt op af stramme rammer, måling, læringsmål, osv.

Et andet uddrag, også fra feltnoter fra observationer, illustrerer det sammensatte skema, som pædagogen Hans opererer med i sit daglige virke. Dette er blot et enkelt eksempel på de mange forskellige organiseringsformer, som pædagogerne, der er tilknyttet udskolingen og de ældre elever, arbejder på baggrund af.

Hans er ansat 16 timer i udskolingen og de resterende er han i SFO'en. Hans timer i skoledelen foregår primært i én klasse. Derudover har han få støttetimer i nogle af de andre klasser. Endelig har han i nogle år desuden varetaget UU.

Analyseteknik 2: Trivselsarbejdet i undervisningen og alle de andre sammenhænge

Denne analysetematik angår det forhold, at pædagogernes trivselsarbejde er noget, der foregår i mange forskellige pædagogiske sammenhænge. Ofte foregår trivselsarbejdet samtidig med den konkrete undervisning i klasseværelset, som en indsats, der forløber parallelt med lærerens aktiviteter. Det kan være i sammenhænge, hvor pædagogen er tilknyttet bestemte elever, der af

forskellige årsager har behov for støtte i skolearbejdet. Andre gange foregår trivselsarbejdet i forbindelse med særlige trivselstimer, på udearealer eller på ture ud af huset, mv. Vi finder således, at pædagogernes trivselsarbejde nogle gange er rettet mod den enkelte, mens det i andre sammenhænge rettes mod klassefællesskabet. Et andet element, der er vigtigt i denne sammenhæng, er, at pædagogerne giver udtryk for, at de ofte igangsætter deres trivselsindsatser på baggrund af samarbejde og fælles drøftelser med f.eks. lærerne i klassen. På den måde er der også her tale om løbende forhandlinger af, hvad der er vigtigt, og hvad der skal prioriteres i de forskellige sager – både de, der retter sig mod enkelte elever og de, der retter sig imod fællesskaber.

I nedenstående uddrag fra feltnoter fra observationer ser vi først et eksempel på pædagogen Anjas arbejde med en pige, som hun er støtte for. Arbejdet foregår i forbindelse med en geografi-time, hvor eleverne er ude på en gåtur.

Geografi. Gåtur med en af de piger, Anja støtter, plus en anden pige. De skal finde mindesmærker og tage billeder. Anja siger stille til mig, hun gerne vil sakke lidt bagud og lade pigen, hun støtter, få sit eget rum med den anden pige. Siger, hun tænker, det hele tiden er noget, hun vurderer: tæt på eller på distance. Hvis hun hele tiden er ved pigens side, bliver pigen afhængig af hende, hvor hun måske ville have større succes ved at stå på egne ben.

I et andet eksempel ser vi, at pædagogen Jens har samlet klassen til en tur ud af huset, hvor de laver mad over bål.

Jens har arrangeret et bål og gjort klar med kaffe, kakao og varmt vand samt proviant som kiks og andet spiseligt. De unge fordeler sig på stubbe rundt om bålet på tæpper som Jens har medbragt. Der er snak om stort og småt.

Som det fremgår er der i den ene feltnote fokus på en enkelt elev, mens der i den anden feltnote er fokus på klassefællesskabet. At pædagogerne på den måde kan arbejde på forskellige måder i forskellige sammenhænge, giver ofte mulighed for en helhedsorientering i trivselsarbejdet. For ofte er det den samme pædagog, der i nogle sammenhænge arbejder individ-orienteret, for i andre sammenhænge at fokusere på fællesskabet.

Analyseteknik 3: trivselsarbejdet som noget planlagt og som noget der pludseligt opstår

Den tredje analyseteknik, vi vil fremhæve her, handler om skismaet mellem de aktiviteter, der er planlagt på forhånd, og de dele af pædagogernes indsatser, som opstår i nuet og kalder på handling. Vi finder, at pædagogerne arbejder ud fra vagtplaner og skemaer, som er koordineret med andre pædagoger og lærere. Ofte har pædagogerne således bestemte timer, hvor de er til stede i undervisningstimer eller i forbindelse med bestemte aktiviteter og lignende. Her er aktiviteterne forberedt ud fra pædagogiske og didaktiske overvejelser, og ofte i samråd og koordination med lærere og ledere. Men pædagogerne udtrykker ligeledes, at der ofte kan opstå behov, som de må

respondere på nu og her. Det kan være pludselige opgaver i forbindelse med bestemte elever, der har brug for støtte og omsorg. En sådan ad hoc-arbejdsform giver selvsagt en række muligheder i forhold til fleksibilitet, men kan også virke udfordrende, idet det kalder på omstillingsparathed og hurtig refleksion fra pædagogens side.

Nedenstående uddrag fra feltnoter fra observationer illustrerer den omskiftelighed, der undertiden kendetegner pædagogernes trivselsarbejde i udskolingen. Her er det forskeren, der møder pædagogen Anja om morgenen på lærerværelset.

Ankommer til skolen lidt i 8. Møder Anja på lærerværelset, hvor hun sidder ved et bord sammen med Arne og tre andre lærere og spiser morgenmad. Da hun ser mig, rejser hun sig og kommer hen. Hun forklarer mig, at jeg i stedet for at følge hende fra starten af dagen, skal starte dagen i klassen, da der lige er kommet noget "akut". Hun er netop blevet kontaktet af en pige i 7. klasse, som har angst. Pigen trænger til en snak, hun er "kørt fast". Anja skal ud at gå en tur med hende og vurderer, det bliver for følsomt, hvis jeg er med (feltnoter fra observationer)

Et andet eksempel på ad hoc-arbejde er pædagogernes prioritering af at være tilgængelige og til stede i f.eks. frikvarter og pauser. Flere elever giver udtryk for, at de undertiden ønsker mere voksenkontakt uden for og ved siden af de formelle undervisningsaktiviteter. Her kan pædagogerne spille en særlig rolle, som en voksen, der er til stede uden at det er bestemte faglige formål og aftaler, der ligger til grund for prioriteringen. Nedenstående eksempel fra en observation illustrerer, hvordan pædagogen Hans stiller sig til rådighed i et frikvarter, og på den måde vedligeholder kontakten med eleverne.

Frikvarter. Hans bliver i klassen, går lidt rundt. Nogle af drengene hænger bogstavelig talt på ham på hans ryg. De spørger ham til næste time: 'Ved I hvad, jeg finder lige computeren frem, så finder vi ud af det hele', svarer Hans (...) En af pigerne følger efter Hans, hælder sprit i hans hænder. De griner. Hans snakker lidt computerspil med nogle af drengene (...) Hans går ud ad døren og en hel hale af piger og drenge følger efter ham (feltnoter fra observationer)

Tillid og accept fra kolleger, lærere og ledere er et vigtigt element i pædagogernes arbejde. Arbejdets flydende karakter stiller store krav til pædagogen og dennes samarbejdspartnere.

Ledernes perspektiver på pædagogernes rolle

I denne del af analysen fokuserer vi på ledernes perspektiver på pædagogernes rolle i det eksisterende trivselsarbejde. Analysen er baseret på fokusgruppeinterviews med SFO-, Klub- og skoleledere fra de fire skoler, og her præsenterer vi tre perspektiver, vi konstruerede, da vi gennemgik og analyserede interviewmaterialet.

Ledernes italesættelse og indkredsning af skolens generelle trivselsarbejde

Lederne giver udtryk for, at der arbejdes med *både* kvantitative indsamlings- og registreringsmetodikker og konkrete trivselstiltag rettet mod specifikke børn eller klasser i det hverdagslige pædagogiske miljø. Eksempler på kvantitative indsamlinger er f.eks. de nationale trivselsmålinger. I nogle kommuner arbejdes der med særlige modeller, som er besluttet på kommunalt niveau. Lederne udtrykker, at udfordringen ved sådanne materialer handler om, hvorvidt det er muligt at skabe forbindelse mellem de kommunale og nationale indsamlings- og registreringsmetoder og de konkrete handleindsatser over for de konkrete børn og unge, der har deres hverdag i fritidsklubberne og skolerne. Et væsentligt aspekt af denne udfordring er, at særligt eleverne i udskolingens sjældnere har kontakt med pædagoger og derfor sjældnere får glæde af det fællesskabende trivselsarbejde, som er en central del af pædagogernes faglighed.

Ledernes forståelse af pædagogens rolle i trivselsarbejdet

Lederne giver udtryk for, at pædagogerne på skolerne ofte har fokus på relationer og fællesskaber, og at deres arbejde både vedrører trivselsindsatserne rettet mod specifikke elever og kollektive sammenhænge som f.eks. klasse- eller årgangsfællesskaber. Fremfor at fokusere på faglige kvalifikationer fokuserer pædagogerne på aktiviteter, hvor eleverne arbejder for sammenhold, fremfor individuelle præstationer. Her pointerer lederne, at der er en udfordring: at skabe tid og rum for pædagogers trivselsarbejde, ikke mindst i forhold til de ældste elever, hvor der ikke er den samme tradition for at gøre brug af pædagogers kompetencer. Pædagogernes kompetencer og prioriteringer er vigtige i forhold til aspekter af ungdomslivet, der vedrører pres og forventninger, men også ensomhed og marginalisering. Her kan pædagogernes fællesskabende trivselsaktioner være med til at forebygge.

Ledernes betoning af det tværprofessionelle samarbejde omkring trivsel.

Lederne fortæller, at det tværprofessionelle samarbejde handler om at få bekendtgjort og beskrevet, hvad pædagogerne bidrager med i trivselsarbejdet, og hvordan dette arbejde bl.a. kan skabe grobund for større tryghed og samarbejdsevne blandt eleverne i undervisningssituationer. Hvis man ønsker at nedbryde traditionelle hierarkiseringer mellem pædagoger og lærere, er det væsentligt, at samarbejdet prioriteres, og at der investeres i tid og organisatoriske løsninger. På den måde kan de to faggruppers kompetencer styrkes og integreres, så der i børns og unges skole- og fritidsliv skabes balance imellem faglig udvikling og mental trivsel.

Analyse fra fase 3

Projektet blev afsluttet med fase 3, hvor pædagogerne på de fire skoler igangsatte nye trivselsindsatser, som var baseret på refleksioner over materialerne der blev indsamlet undervejs i fase 1. Ligeledes var trivselsindsatserne baseret på fremtidsværksteder i fase 3, hvor børnene og de unge sammen med pædagoger og forskere indgik i dialoger om deres ønsker. På disse fremtidsværksteder fremkom mange nye idéer til konkrete aktiviteter og øvelser, ligesom der også

i fællesskab blev husket tilbage på processerne og fokuspunkterne i fase 1. Der var også mulighed for at tænke store og højtflyvende tanker om ønsker for fremtidens skole – både generelle perspektiver, men også i forhold til konkrete idéer til måder de unges skole-hverdag kunne indrettes, så trivslen understøttes. Nedenfor er uddrag fra feltnoter foretaget under et fremtidsværksted på den ene af de fire skoler. Det er eleverne, der giver indspark til, hvordan trivselsarbejdet og indsatserne skal organiseres. Indsparkene er i feltnoten noteret som udsagn, som de unge bragte op under dialogen:

- *det skal ligge fast på skemaet – ikke nødvendigvis idræt – men kommunikation – lære at forstå hinanden...*
- *man skal vide på forhånd hvad der skal ske...*
- *en fast ting på skemaet – behøver ikke være sådan at man skal snyde sig til en time her og der.*
- *det skal passe til målgruppen*
- *vi kan komme med ideer – men det skal gerne være de voksne der bestemmer hvad det skal være og hvad der skal sættes i gang*
- *de voksnes rolle at bestemme og gøre det fælles...*
- *der er ingen, der har en fordel i aktiviteten – nogle aktiviteter, hvor man er på lige fod – man kan godt fejle – det behøver ikke være noget mega-fysisk (feltnoter fra observationer)*

Som det fremgår, pointerer eleverne, at det bør være faste elementer i skemaet, så der bliver tale om kontinuerlige tiltag og initiativer. Eleverne er også bevidste om, at pædagoger og lærere skal bestemme og udvælge, men at udvælgelsen bør foregå på baggrund af dialoger med dem.

Erfaringer som den ovenstående er der mange af i arbejdet med fase 3. På en af de andre skoler, forløb det afsluttende fremtidsværksted også som en dialog mellem børnene, de unge, pædagogerne og forskerne. Her spurgte pædagogerne børnene og de unge om, hvilke aktiviteter, de oplevede som særligt trivselsfremmende i det forløbne skoleår. I feltnoten nedenfor, kan man se nogle af de aktiviteter, børnene og de unge nævnte.

Oplevelser:

- *Masker*
- *Den store bagedyst*
- *Aktiviteter i Klubben*
- *Kønsuge (samtaler)*
- *Kaniner*
- *Kagebagning*
- *Computerspil (samarbejde)*
- *Tur til Ruin (kultur)*
- *Kanotur (udfordrende) (god start)*

- *Rollespil*
 - *Fælles spisepause (de voksne spørger ind til os børn)*
 - *Krea*
 - *Gaming*
- (feltnoter fra observationer)*

Alle disse markeringer af aktiviteter, som børnene og de unge havde været glade for, blev fulgt op af fortællinger om, hvorfor de netop havde været glade for disse aktiviteter, og hvordan det havde fremmet trivslen.

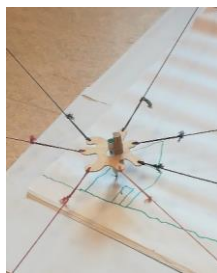
At arbejde i fremtidsværksteder er et eksempel på nogle af de aktiviteter, vi prioriterede i projektet, for i praksis at forholde os til og operationalisere de demokratiske principper omkring aktionsforskning og en aktiv børne- og ungeinvolvering, jf. de metodologiske pointer i det indledende afsnit om metode og undersøgelsesdesign i denne rapport. At gøre op med adultocentrisme har været en central ambition igennem hele projektet, og trivselstiltagene i fase 3 afspejler netop denne ambition. Dette betyder dog ikke, at børnene og de unge i alle sammenhænge skulle eller ville bestemme det hele. For som vi f.eks. har set ovenfor, er børnene og de unge bevidste om de voksnes rolle i forhold til at organisere og sætte initiativer i gang – ligesom analyserne af fase 1 også viste, at de i mange sammenhænge ønsker større voksenkontakt, også i de mere frie sammenhænge som frikvarterer og pauser.

På fremtidsværkstederne var mange af børnene og de unge aktive i dialogen, og pædagogerne samlede inspiration til de indsatser, der efterfølgende blev igangsat. Mange af disse indsatser havde fokus på fællesskaber, teambuilding, samarbejde og fysiske aktiviteter. Til sidst blev i alt 12 af de mange indsatser nærmere beskrevet og samlet i et idékatalog, som er tilgængeligt for alle, der har interesse for arbejdet med trivsel i udkolingen.

Nedenfor giver vi et eksempel på et trivselstiltag, der blev gennemført i fase 3. Eksemplet gengives her, sådan som det er præsenteret i idékataloget.

Idé 2:

Tegnemaskinen

AKTIVITETEN

Holdet består af 7 elever, der sammen skal tegne en tegning. Tegningen tegnes ud fra en historie, som pædagogen fortæller undervejs. Pædagogen stopper undervejs i fortællingen og siger, hvad der skal tegnes (fx en dreng, et træ eller en fugl). Hver deltager sidder på gulvet med en snor, som er forbundet med en tusch i midten. Ved at kommunikere skal deltagerne sammen tegne det, der bliver fortalt i historien. Aktiviteten kræver, at deltagerne i meget høj grad er i stand til at samarbejde og hurtigt kan få afklaret, hvordan de skal løse opgaven: hvor højt skal huset være, hvor lang er flagstangen og hvordan skal træet se ud.

Pædagogikken bag

Eleverne bliver i denne teambuilding-øvelse presset på deres evner til at kommunikere og samarbejde om en opgave. Deltagerne er afhængige af hinanden for at kunne løse opgaven. Det bliver i denne opgave meget tydeligt, om en gruppe formår at kommunikere og samarbejde. Derfor er det vigtigt at være klar på, at nogle grupper kan have brug for at blive guidet i, hvordan de kan løse opgaven. Enten ved at den voksne er med til at guide, hvordan de skal tegne, eller ved at en af eleverne står op og har et overblik og guider. Lad eleverne byde ind med løsningsforslag. Klassen har i deres arbejde med og evaluering af fase 1 lagt vægt på, at fællesskabet i klassen er rigtig vigtigt, og at de i høj grad ønsker meget social kontakt med hinanden, både i timerne og i pauserne.

Du skal bruge:

- En 'tegnemaskine' á la billedet
- En tusch
- A3-papir

(Uddrag fra idékatalog)

Som det fremgår ovenfor, er der tale om en aktivitet, der har fokus på kommunikation og samarbejde. Tegnemaskinen er således en alternativ aktivitet, der giver børnene og de unge mulighed for at skabe kontakt og knytte fællesskaber. Pædagogens rolle er at initiere aktiviteten og guide grupperne, hvor der er behov. Det gælder for denne aktivitet, ligesom for de andre idéer i kataloget, at de udspringer af børnene og de unges egne perspektiver på trivsel i skolen. Og elevernes mest gennemgående bud på elementer, der fremmer trivslen, er det at være del af fællesskaber og det, at der skabes variation og bevægelse i det faglige arbejde i løbet af skoledagen.

Som opsamling på analysen af fase 3 fandt vi, at det eksisterende trivselsarbejde (som vi undersøgte i fase 2) havde en svag overvægt af fokus på det enkelte barns eller den enkelte unges trivsel set i et læringsperspektiv, med vægtning af trivsel som middel til øget læring, bedre koncentration,

fastholdelse med videre, mens de nye trivselsindsatser (som blev iværksat i fase 3), med afsæt i børnenes og de unges trivselsperspektiver, i højere grad havde fokus på fællesskaber.

Del 3: Opsamlende pointer om pædagogen som trivselsaktør i udskolingen

Som opsamling vil vi rejse en række generelle perspektiver, som er centrale i spørgsmålet om pædagogens rolle som trivselsaktør i udskolingen.

I projektet finder vi:

- At pædagogens rolle i udskolingen, den delvise fritagelse for at stå til ansvar for elevens faglige udvikling, et mere fleksibelt arbejds-skema og blikket for de unges fritidsdel, rummer muligheder for en helhedsorienteret tilgang til børnenes og de unges trivsel. Pædagogerne synes at besidde et blik for, at trivsel er andet og mere end det, der foregår i den faglige del af skoledagen.
- At såvel pædagogerne, lederne og skolesystemet som sådan, for at udnytte pædagogens rolle og kompetencer bedst muligt i forhold til de unges trivsel, må besidde både fantasi og forestillingskraft. Fantasi og forestillingskraft til hhv. at:
 - tænke og organisere udskolingen på nye og anderledes måder,
 - betragte trivsel som et komplekst fænomen, der ikke kun handler om trivsel i forhold til faglige kvalifikationer i skolelivet, men også handler om trivsel i de unges sociale liv og fritidslivet,
 - have fantasi og forestillingskraft til at foretage ændringer, der skaber plads og rum til pædagogens tilstedeværelse i udskolingen (Gravesen & Ringskou, 2021).
- At pædagogens trivselsarbejde synes spændt ud mellem nogle følgende begrebspår, som pædagogerne i varierende grad orienterer sig imod og arbejder med, hhv.
 - Individ-Fællesskaber. Her opererer pædagogerne undertiden ud fra orienteringer eller forståelser, der betragter trivsel som et individuelt/intra-personelt/subjektivt fænomen, mens pædagogen i andre sammenhænge opererer ud fra trivsel som et socialt konstrueret, intersubjektivt fænomen. Forskellen på disse to tilgange kan f.eks. ses, når pædagogen i nogle sammenhænge er orienteret imod en enkelt elev, som har behov for støtte i sin sociale og faglige udvikling, mens pædagogen i andre sammenhænge arbejder med større grupper eller klassefællesskaber og her initierer trivselsfremmende aktiviteter og tiltag.

- Læring-Trivsel. Her viser det sig, at pædagogen i nogle sammenhænge individuelt eller ofte i samarbejde med lærere er fokuseret på elevernes faglige kvalifikationer i forbindelse med den formelle undervisning og således betragter trivselsindsatsen som et middel til øget læring. Overfor sådanne sammenhænge, finder vi sammenhænge, hvor pædagogen arbejder med trivsel som mål i sig selv. Det kan være i aktiviteter, hvor fællesskaber, teambuilding, leg og kreative processer er i fokus.
- Ungecentreret-Voksencentreret. Endelig viser det sig et aktiviteterne pædagogerne deltager i, i nogle sammenhænge er præget af en unge-centrering, hvor de unges perspektiver er i fokus og hvor pædagogerne således tager bestik af de unges ønsker, erfaringer og oplevelser. Overfor sådanne sammenhænge finder vi ligeledes pædagogen i sammenhænge, hvor det er professionelle, dvs. pædagoger eller lærere (ofte i samarbejde), der bestemmer indholdet og prioriteringerne i aktiviteterne.

Endelig finder vi:

- At konstruktionen af trivselsindsatserne fortløbende bliver forhandlet i mødet mellem de ovennævnte begrebspar og de kontekstuelle niveauer (den lokale, den nationale og den samfundsmæssige kontekst), som pædagogen er forankret i. Den lokale kontekst vedrører de konkrete elever, pædagoger, lærere og ledere, der er involveret i de pædagogiske processer. Til den lokale kontekst kan også elementer som fysiske rum, økonomiske budgetter og normeringer, samarbejde med organisationer i lokale nabolag, mv. også være centrale. Den nationale kontekst vedrører i denne sammenhæng love, nationale trivselsmålinger, nationale tests, evalueringer, mv., som er afgørende for pædagogernes arbejde i udskolingen. Den samfundsmæssige kontekst vedrører i denne sammenhæng de skiftende diskurser, samfundsværdier og samfundsmæssige prioriteringer om trivsel, læring, skole, fritid, børne- og ungdomsliv, m.m., som præger den samtidig pædagogen arbejder i.

I nedenstående uddrag fra feltnoter fra en refleksionsworkshop afholdt som optakt til fase 3 på en af de fire skoler, markerer pædagogerne udfordringerne ved at ville fokusere mere på trivselsfremmende aktiviteter i udskolingen, når fokus både lokalt og nationalt er på faglige kvalifikationer. Disse udfordringer tager til, jo ældre eleverne er:

Anja og Arne fortæller om de trivselsaktioner, de vil afprøve det kommende stykke tid. Ud fra elevernes perspektiver er de optaget af to temaer: mere

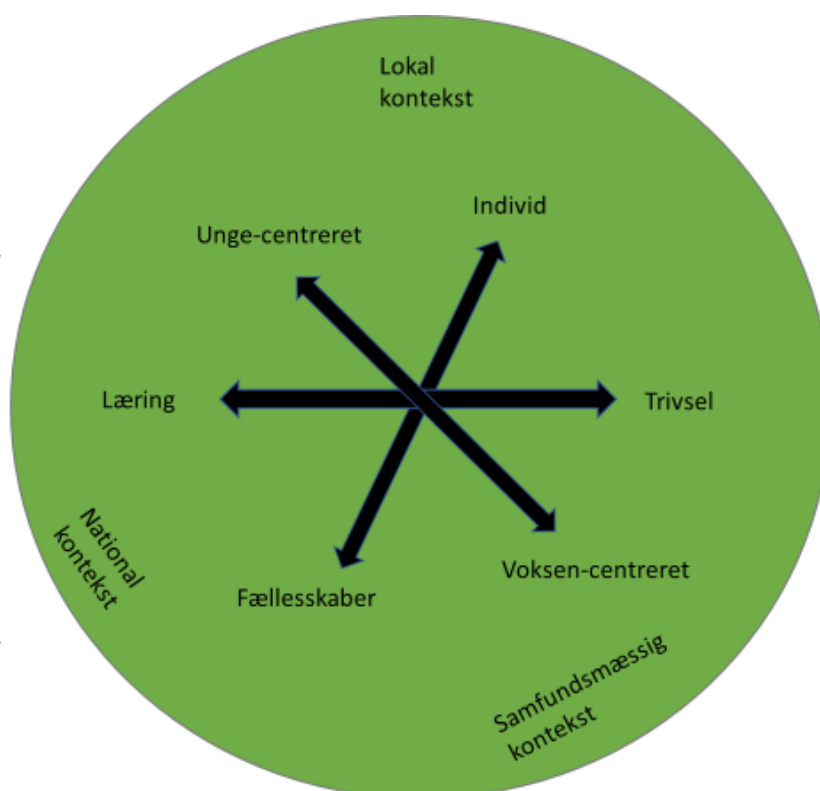
bevægelse og stærkere fællesskab. Bevægelsesaktiviteterne vil de arbejde med som del af dansktimerne, og så et par gange arbejde med fællesskaber gennem madlavning og film, hvor de ikke fletter det ind i den generelle undervisning. De forklarer, at tiden i 8. klasse ganske simpelt ikke er til at sætte en masse tid af til trivselsaktiviteter udenfor undervisningen. Det er der mere tid til i 7. klasse fortæller de, hvorimod det er "svært i en presset hverdag, med en massiv faglig dagsorden og mange afbrydelser i forvejen" (feltnoter fra refleksionsworkshop)

Vi har samlet ovenstående opsamlende analyse i nedenstående model, der grafisk illustrerer sammenhængen mellem de centrale pointer om pædagogens rolle, trivselsbegrebet, de tre kontekster og de tre begrebspar.

Dimensioner i pædagogens trivselsarbejde i udskolingen:

Trivsel:

Et dynamisk og komplekst fænomen, der til stadighed fortolkes og forhandles

Pædagogens rolle:

Helhedsorienteret tilgang til trivsel

Fantasi og forestillingskraft

Referencer

- Alderson, P., & Morrow, V. (2011). *The Ethics of Research with Children and Young People: a Practical Handbook*. London: Sage Publications.
- Ankerstjerne, T., & Stæhr, M. (2018). *Grundlag for pædagogfaglighed i fritid og skole*. København: Undervisningsministeriet.
- Brydon-Miller, M. e. (2011). Jazz and the Banyan Tree. I N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, & (red.), *Teh SAGE Handbook of Qualitative Research*. SAGE.
- Clark, A., & Moss, P. (2001). *Listening to Young Children: The Mosaic Approach*. London: National Children's Bureau.
- Clark, A., & Stratham, J. (2005). Listening to young Children: Experts in their own lives. *Adoption and Fostering*, s. 45-56. doi: 10.1177/030857590502900106
- Corsaro, W. A. (2002). *Barndommens sociologi*. Nordisk Forlag
- Crivello, G., Camfield, L., & Woodhead, M. (16.. September 2008). How Can Children Tell Us About Their Wellbeing? . *Soc. Indic Res* , s. 51-72.
- Duus, G., Kildedal, K., Laursen, E., Tofteng (red.), D., & Husted, M. (2015). *Aktionsforskning. En grundbog*. København: Samfundslitteratur.
- Einarsdottir, J. (August 2006). Playschool in pictures: children's photographs as a research method. *Early Child Development and Care*, s. 523- 541.
- Epinion. (2017). *Kortlægning af skoledagens længde*. København: Undervisningsministeriet. Hentet fra <https://backend.folkeskolen.dk/~4/1/epinion---kortlaegning-af-skoledagens-laengde-2017.pdf>
- EVA. (2017). *Lærere og pædagogers samarbejde om undervisningen*. København: EVA.
- Fisker , H., Jensen, H. G., & Jørgensen, L. T. (2016). *Pædagogen i skolen. En værktøjskasse i trivsel, udvikling og læring*. København: Akademisk.
- Gravesen, D. T., & Ringskou, L. (September 2021). Pædagogers forestillinger om trivsel og trivselsarbejde i udskolingen. *Liv i skolen*, s. 26-37.
- Görlich, A., Pless, M., Katznelson, N., & Graversen, L. (2019). *Ny udsathed i ungdomslivet*. København: Hans Reitzel.
- Halkier, B. (2010). Fokusgrupper. I S. Brinkmann, & L. Tanggaard, *Kvalitative metoder* (s. 121-137). København: Hans Reitzel.
- Holstein, B., Mehlbye, J., Knoop , H. H., & Hansen, H. R. (2014). *Endelige anbefalinger fra Ekspertgruppen om elevers trivsel i folkeskolen i relation til nationale trivselsmålinger*.
- Højholdt, A., Arndal, L., Blaabjerg, B., & Højmark, U. (2015). *På kanten af skolen. Skoletilknytning og forebyggelse i et ungdomsperspektiv* . København: Det Kriminalpræventive råd.
- James, A. (2007). Giving Voice to Children's Voices: Practices and Problems, Pitfalls and Potentials. *American Anthropologist*, s. 261-272. doi:10.1525/aa.2007.109.2.261

- Knoop, H. H., Holstein, B. E., Viskum, H., & Lindskov, J. M. (2017). *Elevernes fællesskab og trivsel i skolen*. København: DCUM.
- Kristiansen, S., & Krogstrup, H. K. (2015). *Deltagende observation*. København: Hans Reitzel.
- Lind, U. (2019). Trivsel i daginstitutionens hverdagsliv. Et spørgsmål om det kropslige, kollektive og konflikтуelle. *Ph.d. afhandling*. RUC. Afhandlinger fra Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi.
- Marschall, A., & Thingstrup, S. H. (2019). Indledning: trivsel mellem politik, pædagogik og praksis. I A. Marschall, & S. Thingstrup, *Trivsel i dagsinstitutionen - mellem politik, pædagogik og praksis* (s. 17-35). København: Akademisk.
- Meynert, M. (2013). Conceptualizations of childhood, pedagogy and educational research in the postmodern. Department of Sociology: Lund University.
- Morrow, V., & Richards, M. P. (1996). The Ethics of Social Research with Children: An overview. *Children and Society*, s. 90-105. doi:DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.1996.tb00461.x>
- Nielsen, J. C. (2020). *Elevtrivsel i gymnasieskolen*. København: DPU.
- Ottesen, M. H., Andreasen, A. G., Dahl, K. M., Hestbæk, A.-D., Lausten, M., & Rayce, S. B. (2018). *Børn og unge i Danmark - velfærd og trivsel 2018*. København: VIVE.
- Powell, M. A., Graham, A., Fitzgerald, R., Thomas, N., & White, N. E. (12. Maj 2018). Wellbeing in schools: what do students tell us? *The Australian Educational Researcher*, 515-531.
- Punch, S. (2002). Research with children. The same or different from research with adults? *Childhood*, 9(3), 321-341. DOI: 10.1177/0907568202009003005
- Ringskou, L., & Gravesen, D. T. (2021). Fællesskaber, frikvarter, fag og frihed: ungeperspektiver på trivsel i udkolingen som afsæt for pædagogens trivselsarbejde (i review). *FFPU*.